

Tikriniai žodžiai – kontekstų ženklai (Jurgos Ivanauskaitės *Odė džiaugsmui*)

J o l a n t a V A S K E L I E N Ė

Šiaulių universitetas

Pagrindiniai žodžiai: *tikrinis žodis, kontekstas, antroponimas, mitonimas, toponimas.*

Tikriniai žodžiai, arba *onimai, vardai* – tai žodžiai arba žodžių junginiai, tik įvardijantys atskirus objektus, bet nenurodantys jų ypatybių, t. y. neišreiškiantys sąvokos (Jakaitienė 1980, 86; *LKE* 444; Palionis 1985, 196; Ахманова 2009, 175), neturintys leksinės reikšmės, jais daiktas tiesiog išskiriamas iš kitų tos klasės daiktų (žr. *DLKG* 60). Taigi bendriniai žodžiai apibendrina, o tikriniai individualizuoja. Tai labai savita, turinti tik jai vienai būdingų ypatybių leksikos dalis. „Nors tikriniai žodžiai nereiškia sąvokų, tačiau kiekvienas iš jų turi tam tikrą, tiesa, labai savitą, reikšmę. Tikrinio žodžio reikšmė yra jo santykis su reiškiamu konkrečiu dalyku: asmeniu, geografiniu objektu, meno kūriniumi ir pan.“ (J a k a i t i e n Ė 1980, 87).

Tikrinius žodžius nėra lengva klasifikuoti, nes dėl didelio onomastinės medžiagos įvairumo iki šiol nėra nustatyta universalių, visiems vardams tinkamų klasifikacijos kriterijų. Tikrinius žodžius visų pirma priimta skirstyti pagal jų santykį su pavadinamais tikrovės objektais. Šiuo požiūriu tikriniai žodžiai skiriami į du skyrius: gyvių vardai (1) ir negyvųjų objektų (dalykų) vardai (2). Šie skyriai dar dalijami į įvairias grupes: 1. Gyvių vardai dažniausiai skirstomi į *antroponimus*, *zoonimus* ir *mitonimus*¹. 2. Negyvųjų objektų vardai taip pat sudaro kelias grupes. Gausiausia iš jų *vietovardžiai*, arba *toponimai*, kurie dar gali būti suskirstyti į *gyvenamųjų vietų vardus*, arba *oikonimus*, *vandenvardžius*, arba *hidronimus*, *pakilaus žemės paviršiaus* (reljefo) *vardus*, arba *oronimus*, *miškų masyvų vardus*, arba *drimoni-mus*, *gatvių* ir *kitų smulkesnių objektų* (pastatų, interjerų, esančių gyvenamosios vietovės viduje) *pavadinimus*, arba *urbanonimus*, ir kt.² „Iš visų tikrinių žodžių

¹ *Antroponimai*, arba *asmenvardžiai*, – žmonių vardai, pavardės, slapyvardžiai ir pravardės; *zoonimai* – gyvūnų vardai; *mitonimai* – tikrovėje niekada neegzistavusių būtybių (dievų, įvairių gerųjų ir piktųjų dvasių, titanų, kentaurų ir kt.) vardai (žr. Jakaitienė 1980, 89; *LK I* 55), kartais skyrium minimi *teonimai* – tikriniai bet kurios tikybos dievybių vardai (*KTŽ* 210).

² Klasifikacija nėra baigta ir vienintelė galima, pvz., į toponimų sistemą siūloma įtraukti ūkinės paskirties ar šiaip kokių nors žemės plotų vardus, arba *agronimus* (Sideravičiūtė-

grupių didžiausio mokslininkų susidomėjimo susilaukia asmenvardžiai ir vietovardžiai (ypač hidronimai), nes tai yra seniausia ir įdomiausia vardyno dalis, teikianti vertingų duomenų kalbos, tautos istorijos, geografijos, folkloro ir kitokiems tyrinėjimams“ (Ibid., 90).

Darbuose, skirtuose meninei kalbai aptarti, neretai pažymimos didžiulės ekspresijos galimybės, pabrėžiamas konstrukcinis tikrinių žodžių vaidmuo tekste. Antroponimai ir toponimai neretai būna svarbūs kuriant literatūros kūrinio veikėjų paveikslus, rutuliojant pagrindines temas ir motyvus, formuojant meninį laiką ir erdvę, jais perteikiama ne tik turinio faktinė, bet ir potekstėje esanti informacija, išryškinant paslėptas prasmes, atskleidžiamas idėjinis estetiškas teksto turinys³. „leidamas į meninį tekstą semantiškai nepakankamas, tikrinis žodis iš jo išeina semantiškai praturtintas ir tampa signalu, sužadinančiu didelį kompleksą asociatyvių reikšmių ir prasmių“ (Кухаренко 1988, 106, cit. iš Николіна 2003, 196). Galima sakyti, kad tikriniai žodžiai sukuria savotišką onomastinę teksto erdvę, laukus. Tikrinis žodis teksto struktūroje pastovus, kita vertus (žvelgiant į kūrinio visumą) teksto erdvėje semantiškai kinta – turtingėja, „prisiaugina prasmių“, įgyja emocinių atspalvių ir pan., taigi tikrinis žodis yra ne tik meninio teksto siejimo, bet ir daugiaprasmiškumo kūrimo priemonė, kurioje gali būti sukoncentruota daug ir įvairios informacijos. Tikriniai žodžiai (ypač antroponimai) vis dažniau tampa viena iš pagrindinių priemonių kuriant ryškius, netikėtus veikėjų paveikslus (Ермакова 2009), dažnas tikrinis žodis yra meninio teksto reikšminis vienetas – svarbus ženklas, kuris (sykiu su antrašte) aktualizuojamas bent jau skaitant kūrinį. Tai ypač ryšku tada, kai veikėjo vardas užima antraštės poziciją ir sykiu atkreipia skaitytojo dėmesį, jį ypač išskiria meniniame kūrinio pasaulyje (Николіна 2003, 195–197).

Šio straipsnio *tikslas* – išsiaiškinti, kokių kontekstų ženklai yra Jurgos Ivanauskaitės eilėraščių knygoje *Odė džiaugsmui* (Vilnius: Tyto alba, 2007) pavartoti tikriniai žodžiai. Tyrimo *medžiaga* – knygoje rasti 120 tikrinių žodžių: 54 gyvių vardai (27 antroponimai ir 27 mitonimai), 66 negyvųjų objektų pavadinimai. Darbe taikyti teorinės analizės, aprašomasis, interpretacinis *metodai*.

Kalbant apie tikrinius žodžius meniniame tekste reikia turėti omenyje du atvejus: 1) kai tekste vartojamas tikrinis žodis skaitytojui nekelia jokių (arba beveik jokių) asociacijų ir 2) kai vartojamas visiems adresatams tą patį denotatą reiškiantis tikrinis žodis (tokie yra visi minėtoje eilėraščių knygoje rasti tikriniai žodžiai). Pirmuoju atveju vardas neatlieka charakterizuojamosios funkcijos (Ревзина

Mickienė 2006). Į negyvųjų objektų vardų skyrių įeina ir kitos vardų grupės: kosminių ir astronominių objektų pavadinimai, susisiekimo priemonių vardai, periodinių leidinių pavadinimai, draugijų, įstaigų, susivienijimų pavadinimai, švenčių, iškilnių pavadinimai, svarbių istorinių įvykių ir epochų pavadinimai, meno, mokslo ir literatūros kūrinių pavadinimai ir kt. (plg. Jakaitienė 1980, 90; Paulauskienė 1994, 62–64; dar žr. DLKG 60; Vanagas 1970; Bartkutė 2008; Razmukaitė 1998, 2002).

³ Esama labai įvairių tikrinių žodžių tyrimų, pvz., apie vietovardžius, hidronimus, teonimus, antroponimus Vlado Braziūno ir Sigito Gedos poezijoje žr. Valentas 2007, 124–133; apie metakalbinius asmenvardžių komentarus žr. Župerkas 2006; kaip tikriniai žodžiai atspindi pasaulėvaizdį žr. Gudavičius 2000, 104–108.

1991, 180) – kūrinyje pavartoto asmenvardžio skaitytojas netapatina su tam tikromis žmogaus savybėmis. Galima sakyti, kad toks tikrinis žodis yra „tuščias“ lyg nežymimasis artikelis, su visu tekstu susijęs kataforiškai. Jis neretai pasidaro motyvuotas ir semantinį krūvį įgauna tik skaitant arba perskaičius kūrinį, taigi su buvusiu tekstu tada siejamas anaforiškai ir pasidaro lyg žymimasis artikelis (plg. Л у к и н 2004, 46–47). Antruoju atveju tekste pavartotas tikrinis žodis iš pat pradžių nėra bereikšmis – jis iš karto signalizuoja apie asmenį arba dalyką (vietovę, kūrinį, personažą, mitologinę būtybę ir t. t.), kurį pavadina. Taigi tokio pobūdžio tikriniai žodžiai skaitytoją nuveda į įvairius tekstą supančius *kontekstus*⁴.

Eilėraščių knygoje *Odė džiaugsmui* pavartoti antroponimai leidžia daryti prielaidą, kad autorei pažinūs, svarbūs dailininkai, muzikos kūrėjai arba atlikėjai, grožinių ir mokslinių tekstų kūrėjai arba šiaip realūs asmenys. Pirmiausia reikia paminėti rašytojos ir dailininkės (o gal – dailininkės ir rašytojos?)⁵ Jurgos Ivanauskaitės tekstus supantį *dailės* kontekstą. Eilėraščiuose ne tik minimi konkretūs dailininkai ir / arba jų kūriniai – keturių eilėraščių antraštės⁶, į kurias adresatas ypač atkreipia dėmesį, kurios dėl didelio poetinio svorio metaforiškai vadinamos kūrinio *galva* (Д ж а н д ж а к о в а 1979), laikomos viena iš priemonių, padedančių suprasti kūrinį (plg. Е р м а к о в а 2009), yra dailininkų asmenvardžiai: „Pieter Bruegel“⁷, „René Magritte“⁸, „Paul Delvaux“⁹, „Hieronymus Bosch Šv. Antano gundymas“¹⁰; eilėraštyje „Lėktuve“ minimi ne tik Hieronimo Boscho kūriniai „Rojuje“, „Pragare“, bet ir dailininko Hanso Memlingo¹¹ kūrinys „Paskutinis teismas“¹².

⁴ *Kontekstas* – tai sakininė arba rašytinė lingvistinė aplinka, iš kurios galima nustatyti tikslią kalbos vieneto (žodžio, žodžių junginio, frazės, sakinio) reikšmę, sutinkančią su viso teksto prasme; tai ir kokio nors fakto, įvykio, reiškinių aplinkybės, sąlygos (apie kontekstus plačiau žr. Vaskelienė 2007, 80–90; Vaskelienė 2009, 91–97).

⁵ Apie tai, kad rašyti įkvėpė būtent dailė (surrealistai, Boschas, Bruegelis ir kt.), kaip joje apskritai sugyvena dailininkė ir rašytoja žr. Jurgos Ivanauskaitės atsakymus į interviu klausimus (*Jurga* 2008, 511, 531, 554).

⁶ Apie antraštes žr. V a s k e l i e n ė 2007, 71–74; V a s k e l i e n ė, S t e p o n a v i č i ū t ė 2008, 65–68.

⁷ *Pieter Bruegel* (Piteris Breigelis) – XVI a. Nyderlandų tapytojas, grafikas (*VLE* III 526).

⁸ *René Magritte* (Renė Magritas) – XX a. belgų dailininkas surrealistas. Labiausiai žinomas dėl sąmojingų ir linksimų paveikslų (Vikipedija, http://lt.wikipedia.org/wiki/Ren%C3%A9_Magritte, žiūrėta 2009-08-19). Jo kūryba įkvėpė tautietį fotografą Ben Goosens (http://en.wikipedia.org/wiki/Ben_Goossens), žiūrėta 2009-08-19). Algirdas Kaušpėdas „Anties“ grupei kurtą Jurgos Ivanauskaitės plakatai lygina su šio dailininko paveikslu (*Jurga*, Vilnius: Tyto alba, 2008, 267).

⁹ *Paul Delvaux* (Polis Delvo) – vienas žymiausių XX a. 2 pusės Belgijos dailininkų tapytojas, grafikas (*VLE* IV 600).

¹⁰ *Hieronymus Bosch* (Hieronimas Boschas) – Nyderlandų ankstyvojo renesanso (XV–XV a.) tapytojas (*VLE* III 376).

¹¹ *Hans Memling* (Hansas Memlingas) – vokiečių, XV a. Nyderlandų vėlyvosios gotikos atstovas (*VLE* XIV 656).

¹² Kad kūrinis supa dailės kontekstas, rodo ir eilėraščių „tapybiški“ pavadinimai iš bendrinių žodžių: „Paveikslas“, „Gotikos tapyba“, metų laikų pavadinimai „Pavasaris“, „Vasara“, „Ruduo“, „Žiema“ ir kt.

Verbalinis kontekstas, kuriame vartojami muzikų asmenvardžiai, rodo, kad autorė teigiamai vertina klasiką (tai įvardytarieveiksmiu *gerai*): *Ten gerai, kur mūsų nėra, / <...> Ten paukščiai ne tik skraido, / bet ir groja fortepijonais – Šopeną, Bethoveną arba „Yesterday“ ...* 47¹³ (veikiausiai grupės *The Beatles* daina „Yesterday“). Viena kartą tekste, tiesa, ten jaučiamas neigiamas vertinimas, minimas ir ekstravagantiškojo stiliaus šiuolaikinės muzikos atlikėjas *Marilyn Mansonas*¹⁴, su kuriuo, matyt, pagal išvaizdą, lyginamas *Mirties Angelas*. Eilėraščiuose paminėti psichologai *Froidas* ir *Jungas*¹⁵, rašytojai *Eliotas*, *Kastaneda*, *Stendalis*. Atkreiptinas dėmesys, kad viename eilėraštyje lyrinis subjektas (gal ir autorė?)¹⁶ save lygina su rašytoja Sei Shōnagon – veiksmažodžių vienaskaitos pirmasis asmuo tą įspūdi tik sustiprina (*pataikauju, vardiju, aprašinėju, ne rašau, ne gyvenu, įsivaizduoju* ir t. t.): *Kaip kokia Sei Sionagon, / besiraivanti tarp raudonų / atlaso pagalvių, už šilko širmos, / po byrančiais vyšnių žiedlapiais, / pataikauju sau ir vardiju / tai, kas yra gražu, subtilu, / rafinuota ar verta meilės. / Aprašinėju¹⁷, o ne rašau / ne gyvenu, bet įsivaizduoju, / gėda man, bet – malonu, / nieko čia nepadarysi, / prigimties nepasirinksi, / aukščiau bambos nepašoksi, / nuo savęs nepabėgsi, / prieš vėją nepapūsi... 33.* Rašytojos Sei Shōnagon *Priegalvio knyga* pasirodė paskutiniame dešimtojo amžiaus dešimtmetyje, japonų kultūros klestėjimo metu. Nors parašyta prieš tūkstantį metų, ši knyga japonams ir šiandien yra kalbos grynumo pavyzdys (gal todėl siekiama rašyti taip, kaip ji?) ir iškiliausias literatūros perlas, parašytas *dzuihicu*¹⁸ stiliumi.

Daugumas sakralinio pobūdžio leksikos vienetų – antroponimų ir mitonimų – leidžia kalbėti apie eilėraščius supantį *religijos* kontekstą, kuris apskritai visoje knygoje yra ryškiausias. Didesnė vardų dalis susijusi su krikščionyste: *Dievas*¹⁹,

¹³ Prie cituojamų eilėraščių ištraukų rašomas tik knygos *Odė džiaugsmui* puslapis.

¹⁴ Marilyn Monroe ir žudiko Charles Manson vardų kombinacija.

¹⁵ Šis psichologas eilėraščių autoriui įvairiais gyvenimo tarpsniais buvo svarbus: „sėdžiu bibliotekoj, „atradau“ <...> (eilinį) kartą C. G. Jungą“ (*Jurga*, 2008, 579).

¹⁶ Nors kūrėjai dažnai nemėgsta būti tapatinami su veikėjais, skaitant kartais akivaizdu, kad lyriniam subjektui arba veikėjui artima ir brangu tas pats, kas ir autoriui (Ермакова 2009). Plg. Jurgos Ivanauskaitės atsakymą apie autoriaus ir herojaus santykį: „Kūryboje yra daug manęs, nes esu įsitikinusi, kad žmogus turi būti maksimaliai atviras bent jau pats sau. <...> Na, o pasakoti apie tai, ko visai nežinau, turbūt neįmanoma“ (*Jurga* 2008, 528).

¹⁷ Autorę buvus savikritišką patvirtina prisipažinimas: „Ant drobės tapau istorijas, o rašydamą gal nepakankamai naudojuosi aukštosios literatūros priemonėmis. Nesu žodžių ir sakinų virtuoze, o „aprašinėtoja“ (tai man nuolat prikiša kritikai). „Aprašinėju“ tuos vaizdus ir paveikslus, kuriuos matau savo vaizduotėje“ (*Jurga* 2008, 554).

¹⁸ Išvertus paraidžiui, *dzuihicu* reiškia *sekti teptuką*. Kitaip tariant – aprašyti viską, ką sugalvoji, ką pamatai, pasikliauti tik širdimi. Japonai suvokia, kad viskas, kas supa žmogų, turi gilią prasmę ir neturi likti nepastebėta. Užrašyti netikėtą mintį ar prisiminimą, aprašyti buitės sceną ar rimtus pamąstymus apie gyvenimą, apie žmones, rašyti lengvai, neprisiverčiant, tarsi poeziją – štai kas yra *dzuihicu* (pagal http://www.tsuru.lt/?action=menu&menu_id=54&news_id=17, žiūrėta 2009-08-21).

¹⁹ *Dievas* (monoteistinėse religijose) – „aukščiausia ir tobuliausia Būtis. Pripažįstama kaip asmeninis (judaizme – *Jahvė*, islame – *Alachas*, krikščionybėje – *Švenčiausioji Trejybė* – Dievas Tėvas, Dievas Sūnus ir Dievas Šv. Dvasia), visagalys ir visažinantis Kūrėjas, tikimas kaip vienintelis ir amžinas“ (*VLE* IV 749).

*Jahvė, Alachas, Viešpats Jėzus*²⁰, *Šventoji Dvasia, Marija / Mergelė*²¹, šv. Jonas ir šv. Antanas, *Lozorius*²²: *Šianakt regėjau mūsų Viešpatį – / Jis atrodė kaip gotikos bažnyčia* 131; *Mergelė, pradėjusi iš Šventosios Dvasios, / nebeišgelbės, prisikėlęs Jėzus – irgi. Pergalės neužtenka, reikia Stebuklo* 122; *Dievo veidas mainėsi – atrodė / ir kaip Jėzaus, ir kaip Marijos, / ir kaip saulės* 132; *nebeveikia vaistai / nei maldos / nei Lozorius giesmės / dievai tyli / deivės juokiasi* 39; minimi Biblijos personažai, pirmieji Dievo sukurti žmonės, žmonijos pradininkai *Adomas* ir *Ieva*, kalbama apie Rytų religijoje / religijose žinomus *Budą*²³ ir *Ramą*²⁴. Reikia pasakyti, kad esama atvejų, kai ne visada aišku, kas – antroponimas ar mitonimas – yra tikrinis žodis, pvz., Jėzaus Kristaus, Budos atveju. Eilėraščiuose minimi graikų, egiptiečių mitologijos personažai *Izidė, Galatėja, Kasandra* (šis tikrinis vardas įeina į palyginimo figūrą: *Ir švino sarkofage / kaip Kasandra siurbčiau / vasarą šeštuoju pojūčiu, / trečiąja akimi regėčiau* 16), *Elektra, Panas*²⁵.

Skyrium minėtini angelai²⁶: *arkangelai Gabrielius, Rapolas, Mykolas*²⁷, *Angelas Sargas* ir *Mirties Angelas*. Pastarieji iš bendrinių žodžių sudaryti junginiai knygos *Odė džiaugsmui* autorės laikomi individualiais vardais, t. y. tikriniais žodžiais. Taigi susiduriame su semantine stiliaus figūra *antonomazija* – tikrinio vardo vartojimu bendrine reikšme („šuneliu“ *perplaukti atlantai* 117) arba atvirkščiai – bendrinio žodžio vartojimu vietoj tikrinio²⁸ (*P i k č i l i n g i s* 1975, 260–261; *K o ž e n i a u s k i e n ė* 2001, 233; Župerka 1997, 65–66). Autorė eilėraščiu, kuris ir

²⁰ *Jėzus Kristus*, Dievo sūnus, Atpirkėjas. Iš jo mokymo kilo krikščionybė (*VLE* VIII 655–659).

²¹ *Marija, Švenčiausioji Mergelė Marija* – „Dievo Sūnaus Jėzaus Kristaus gimdytoja“ (*VLE* XIV 273).

²² *Lozorius* – Naujojo Testamento personažas, Jėzaus prikeltasis iš numirusiųjų – Mortos ir Marijos brolis (*VLE* XIII 647).

²³ *Buda* – budizmo pradininko Siddharthod Gautamos garbės vardas; bendrinis žodis *buda* – žmogus, pasiekęs nušvitimą (*VLE* III 553).

²⁴ *Rama* – „indų epų herojus, senovės Indijos karalius, vėliau sudievinas. Hinduistai laiko Ramą septintuoju dievo Višnaus avatara (inkarnacija)“ ([http://lt.wikipedia.org/wiki?Rama_\(mitologija\)](http://lt.wikipedia.org/wiki?Rama_(mitologija)), žiūrėta 2009-08-21).

²⁵ *Izidė* – senovės egiptiečių vaisingumo, vandens ir vėjo deivė (*VLE* VIII 427); *Galatėja* – jūrų deivė (*VLE* VI 349); *Kasandra* – „aiškiaregė, kurios pranašystėmis niekas netikėjo“ (*VLE* IX 522); *Elektros kompleksas* – pagal graikų mitą apie Elektrą, kuri prisidėjo prie motinos nužudymo (*VLE* V 453); *Panas* – piemenų ir jų ganomų bandų dievas ([http://lt.wikipedia.org/wiki/Panas_\(mitologija\)](http://lt.wikipedia.org/wiki/Panas_(mitologija)), žiūrėta 2009-08-26).

²⁶ *Angelas* – bažnytinis terminas, turintis reikšmę ‘geroji dvasia’ *DŽ*, tai „antgamtinė dvasinė būtybė. Žinomas judaizme, krikščionybėje, islame. Katalikų ir stačiatikių bažnyčiose angelai garbinami kaip šventieji“ (*VLE* I 510).

²⁷ *Gabrielius* – Dievo žodžio nešėjas; *Rapolas* – gydantis angelas; *Mykolas* – Dievui ištikimų angelų ir žmonių vadas, nugalėjęs Liuciferį (*VLE* I 777).

²⁸ Plg. Leonardo Gutausko romane *Daiktai* (2008, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla) individualiu vardu laikomas lietuvių kalbos bendrinis žodis *Derintojas* (134–135), nes kalbama ne apskritai apie žmogų, gebantį sutaikyti balsus, stygas, bet apie konkretų šio veiksmo atlikėją (t. y. šiuo atveju bendrinis žodis yra tarsi asmenvardis).

pavadintas „Angelui Sargui“, asmeniškai ir tiesiogiai (jauseną sustiprina didžiąja raide rašomas vienaskaitos antrasis asmuo *Tu*) į jį kreipiasi, su juo kalbasi: *Šaukiuosi Tavęs tik tada, / kai labai skauda <...> // Angele Sarge, skrendam ten, / kur mudviem būti užginta* 107–108. Takoskyra tarp bendrinių ir tikrinių žodžių apskritai yra sąlyginė: tikriniai virsta bendriniais ir, atvirkščiai, bendriniai imami vartoti kaip tikriniai (Jakaitienė 1980, 88), be to, kiekvienas kalbos vartotojas, o ypač grožinio teksto kūrėjas, turi teisę individualizuoti, išskirti dalyką iš analogiškų dalykų klasės. Grožinio kūrinio pasaulis yra savitas, „grožiniame kūrinyje tikriniai žodžiai yra to ypatingo, pačiame tekste autoriaus sukuriama pasaulio konstantos“ (Лукин 2004, 48). Eilėraštyje „Naktinis nuotykis“ Mirties Angelas yra neišvengiamos, konkrečios, individualios Mirties sinonimas, bet potekstėje galima jausti adresanto viltį dar nors tam tikrą laiką su juo neiškelti. Įvardijamo dalyko svarbą rodo ir leksinio kartojimo figūra – eilučių pradžioje tris kartus pakartojamas veiksnys su skirtingus veiksmus pavadinančiais tariniais (*Mirties Angelas kvepia, artinasi, nepastebi*): *Mirties Angelas kvepia / rūgstančiomis braškėmis, / nubyrėjusiais eglės spygliais, / pūvančiais lapkričio lapais, / kėkšto lizdu ir lukštais, / iš kurių išsirito kėkščiukai. / Mirties Angelas artinas / ieties metiko žingsniu: / vos koja paliečia grindinį, / viena po kitos sprogsta / manekenu galvos vitrinose. / Mirties Angelas manęs nē nepastebi, / Gal turėčiau persižegnoti arba / tris kartus nusispjauti per kairįjį petį?* 67–68. Kitame eilėraštyje panašiam kontekste vartojamas ir *Giltinė*²⁹, taip pat Mirties sinonimo, vardas: *Giltinė dviem pirštais / jau čiuopia mano pulsą / kaklo ir riešų gyslose, / skaičiuoja įkvėpimus ir iškvėpimus, / baisiai pyksta, kai dūstu / apimta aistros, o ne siaubo* 113. Eilėraščius, kuriuose minimi angelai, supa ne tik religinis, bet ir dailės bei gyvenimiškasis kontekstai³⁰.

Eilėraščiuose pavartota plejada eilėraščių autorei vienu gyvenimo laikotarpiu itin artimų hinduizmo dievų / dievybių vardų: *Krišna, Šiva, Višnus, Šuntaja, Kali, Durga, Ganeša, Hanumanas*³¹. Reikia pasakyti, kad apskritai apie eilėraščių autorės religinius įsitikinimus, artumą vienai ar kitai religijai daug kalbėta ir rašyta³².

²⁹ Daiktavardis *giltinė / Giltinė* taip pat yra ir bendrinis – mirties personifikacija, ir tikrinis – senovės lietuvių mirties deivė (*VLE VI 656–657*) žodis.

³⁰ Eilėraštyje „Angelui sargui“ galima palyginti su Jurgos Ivanauskaitės maldomis, skirtomis Angelui Sargui, išrašytomis ant Angelo rūbo, eksponuoto „Angelariumo“ parodose (*Jurga 2008, 673–679*); minėtini pokalbiai apie angelus, įvairaus pobūdžio vaizduojamojo meno kūriniai su angelais, padovanoti artimiesiems, draugams, pažįstamiems (*Jurga 2008, 197, 213, 267, 280*).

³¹ *Krišna, Šiva, Višnus* – vieni iš pagrindinių hinduistų dievų (*VLE XI 79*; Vikipedija, <http://lt.wikipedia.org/wiki/Šiva>; <http://lt.wikipedia.org/wiki/Višnus>, žiūrėta 2009-08-26); *Durga* – „induistų deivės Šaktės vienas pavidalų“ (*VLE V 220*); *Kali* – grėsminga griaunamojo Devės personifikacija, įkūnijanti visa naikinantį laiką (*VLE IX 192*); *Ganeša* (knygoje vartojamas vyriškosios giminės variantas *Ganešas*) – išminties dievas (*VLE VI 406*); *Hanumanas* – beždžionių karaliaus Sugryvos patarėjas ir karvedys, šventųjų mokslų žinovas (*VLE VII 389*).

³² Žr. Juliaus Sasnausko, Aušros Karsokienės, Markus Rodunder ir kt. mintis (*Jurga 2008, 279, 302–304, 384*).

Iš tikrųjų sunku pasakyti, kas eilėraščių rašymo metu autorei buvo itin artima, nes iš minimų dievų vardų skaičiaus arba iš pavartojimo dažnumo negalima spręsti, kas svarbiau, tik matyti, kad mirties akivaizdoje, kai esantieji čia nelabai gali padėti, kreipiamasi, pagalbos prašoma visų, nesvarbu, kokiais vardais ir kokių religijų žmonės juos garbintų, matyti, kad palikšančiojo širdyje telpa visi³³, nors viename eilėraštyje tarsi ironizuojama: *Rama, Krišna, Višnus, / Buda, Alachas, Kristus, / Šyva, Hanumanas, Ganešas, / Kali su savo palyda, / Durga, jojanti ant tigro, / trys Marijos – šitokiai / dievų, deivių, dievybių / ir šventųjų gausybei / dangus tikrai per ankštas* 87. Eilėraštis baigiamas judėjų, krikščionių ir musulmonų liturgijoje vartojama hebrajiška formule *amen: hare hare hare hare hare / džaja džaja džaja džaja / la ilacha ilalach / mani mani mani / muni muni / amen* 87. Vis dėlto kai kada į Angelą Sargą, Mariją ir Jėzų kreipiamasi pagalbos paskiausia.

Negyvų objektų pavadinimai³⁴, pirmiausia dažnai vartojami toponimai – šalių ir regionų (*Afganistanas, Egiptas, Honkongas, Indija, Iranas, Irakas, Radžastanas, Sudanas*), miestų pavadinimai (*Beslanas, Bostonas, Briuselis, Dakaras, Džai-puras, Geteborgas, Grinvičas, Kanbera, Karačis, Lima, Londonas*) rodo, kad eilėraščių autorė – kosmopolitė, pasaulio pilietė. Nemaža negyvų objektų pavadinimų dalis (*Lurdas, Meka, Sodoma ir Gomora, Edenas, Rojus, Kailašas* ir kt.)³⁵ taip pat yra tiesiogiai susijusi su religija.

Apibendrinant galima pasakyti, kad Jurgos Ivanauskaitės eilėraščių knygoje *Odė džiaugsmui* pavartoti tikriniai žodžiai yra įvairių kontekstų ženklai. Pirmiausia pasakytina, kad pati autorė (ir lyrinis subjektas) buvo žodžio menui, ypač dailei neabejinga pasaulio pilietė. Vardų vartosena rodo itin stiprų (dėl suprantamų eilėraščių kūrimo aplinkybių) *religinį* kontekstą. Sunku pasakyti, kuri – katalikybė ar Rytų religija / religijos – yra svarbesnė. Matyti, kad ypač mirties akivaizdoje žmogaus širdyje telpa viskas. Vis dėlto kai kurie tekstai rodo, kad skausmingiausiomis akimirkomis kreipiamasi į Jėzų, Mariją ir Angelą Sargą.

³³ Šiuo atveju tinka Donaldo Kajoko mintys apie autorės religines paieškas: „Jurga ėjo į Rytus, į Tibetą, budizmą labai gražiai, paskui neva sugrižo, bet aš manau, kad niekur ji nesugrižo, nes niekur ir nebuvo išėjusi. <...> jeigu tiki, jeigu tikrai tiki nors viena religija, tu iš principo tiki visomis. Gali abejoti kai kuriais niuansėliais, bet tiki aukščiausia jėga, nes ji ir yra Dievas. Jis yra visose religijose“ (*Jurga* 2008, 450).

³⁴ Kaip minėta, šią grupę sudaro 66 tikriniai žodžiai – 39 toponimai (šalių, miestų, gatvių etc. pavadinimai), 11 kūrinių pavadinimų ir po keletą kosminių ir astronominių objektų, švenčių, epochų, firmų ir leidinių pavadinimų.

³⁵ *Lurdas* – „katalikų religijos centras, viena svarbiausių Europoje piligrimystės ir Šv. Mergelės Marijos kulto vietų“ (*VLE* XIII 707); *Meka* – vienas svarbiausių musulmonų piligrimystės centrų (*VLE* XIV 604); *Edenas* – „Dievo žmonėms sukurta vieta, kurioje gyveno Adomas ir Ieva“ (*VLE* V 308); *Sodoma ir Gomora* – du Biblijoje minimi miestai. Juose esą gyveno labai pasipūtę ir ištvirkę žmonės, todėl Dievas, nepakęsdamas jų ištvirkavimų ir pasipūtimo, nušlavė šiuos du miestus nuo žemės paviršiaus (http://lt.wikipedia.org/wiki/Sodoma_ir_Gomora, žiūrėta 2009-09-09); *Kailašas* – keturių religijų šventa vieta (plg. <http://lt.wikipedia.org/wiki/Kaila%C5%A1as>, žiūrėta 2009-09-09); *Rojus* – pomirtinė palaimos vieta įvairiose religijose (<http://lt.wikipedia.org/wiki/Rojus>, žiūrėta 2009-09-09).

Literatūra ir šaltiniai

- DŽ* – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, šeštas (trečias elektroninis) leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.
- Bartkutė 2008 – Nerija Bartkutė, *Joniškio rajono teritorijos toponimija: daryba ir raidos polinkiai*. Daktaro disertacijos santrauka, Šiauliai.
- DLKG 2005 – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Gudavičius 2000 – Aloyzas Gudavičius, *Etnolingvistika*, Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Jakaitienė 1980 – Evalda Jakaitienė, *Lietuvių kalbos leksikologija*, Vilnius: Mokslo.
- Jurga 2008 – *Jurga. Atsiminimai, pokalbiai, laiškai*, Vilnius: Tyto alba.
- Koženiauskienė 2001 – Regina Koženiauskienė, *Retorika. Iškalbos stilistika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- KTŽ – Kazimieras Gaivenis, Stasys Keinys, *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa, 1990.
- LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
- LKI – Janina Barauskaitė, Giedrė Čepaitienė, Danguolė Mikulėnienė, Juozas Pabrėža, Regina Petkevičienė, *Lietuvių kalba*, I, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.
- Palionis 1985 – Jonas Palionis, *Kalbos mokslo pradmenys*, Vilnius: Mokslo.
- Paulauskienė 1994 – Aldona Paulauskienė, *Lietuvių kalbos morfologija. Paskaitos lituanistams*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Pikčilingis 1975 – Juozas Pikčilingis, *Lietuvių kalbos stilistika*, II, Vilnius: Mokslo.
- Razmukaitė 1998 – Marija Razmukaitė, *Lietuvos priesaginiai oikonimai*. Daktaro disertacija, Vilnius.
- Razmukaitė 2002 – Marija Razmukaitė, „Lietuvos sudurtinių oikonimų darybos bruožai“, *Acta linguistica lithuanica*, 46, 121–130.
- Sideravičiūtė-Mickienė 2006 – Ilona Sideravičiūtė-Mickienė, „Dėl agronimų darybos“, *Studies about languages*, nr. 8, 27–30.
- Valentas 2007 – Skirmantas Valentas, *Mė(lynojo)nulio lingvistika Vlado Braziūno ir Sigito Gedos poezijoje*, Vilnius: Baltos lankos.
- Vanagas 1970 – Aleksandras Vanagas, *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius: Mintis.
- Vaskelienė 2007 – Jolanta Vaskelienė, *Trumpas teksto lingvistikos žinynas*, Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- Vaskelienė, Steponavičiūtė 2008 – Jolanta Vaskelienė, Vaida Steponavičiūtė, „Jolitos Skablauskaitės apsakymo ‘Ilgas pavasaris’ leksikos ypatumai“, *Teksto slėpiniai*, t. 11, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 63–81.
- Vaskelienė 2009 – Jolanta Vaskelienė, „Kontekstų tipai ir sąveika (Danutės Kalinauskaitės *Niekada nežinai*)“, *Žmogus ir žodis*, t. 11, nr. 1, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 91–97.
- Vikipedija – *Laisvoji enciklopedija*, http://lt.wikipedia.org/wiki/Pagrindinis_puslapis.
- VLEI – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, I, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.

- VLE III – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, III, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- VLE IV – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, IV, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- VLE V – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, V, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004.
- VLE VI – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, VI, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004.
- VLE VII – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, VII, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- VLE VIII – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, VIII, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- VLE IX – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, IX, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
- VLE XI – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, XI, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.
- VLE XIII – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, XIII, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.
- VLE XIV – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, XIV, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.
- Ž u p e r k a 1997 – Kazimieras Župerka, *Stilistika*, Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Ž u p e r k a 2006 – Kazimieras Župerka, „Metakalbiniai asmenvardžių komentarai ne-lingvistiniuose tekstuose“, *Kalbos kultūra*, 79, 62–73.
- А х м а н о в а 2005 – Ольга Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*, Москва: КомКнига.
- Д ж а н д ж а к о в а 1979 – Евгения Джанджакова, «О поэтике заглавий», *Лингвистика и поэтика*, Москва: Наука, 207–214.
- Е р м а к о в а 2009 – Юлия Ермакова, «Функции собственных именований в художественном тексте (на материале лирики А. А. Ахматовой 1991–1920 гг.)», *Электронный научно образовательный журнал ВГТУ Грани познания*, 1(2), Май 2009 (www.grani.vspu.ru , žiūrėta 2009-09-03).
- К у х а р е н к о 1988 – Владимир Кухаренко, *Интерпретация текста*, Москва: Просвещение.
- Л у к и н 2005 – Владимир Лукин, *Художественный текст: основы лингвистической теории. Аналитический минимум*, Москва: Ось-89.
- Н и к о л и н а 2003 – Наталья Николина, *Филологический анализ текста*, Москва: Академия.
- Р е в з и н а 1991– Ольга Ревзина, «Собственные имена в поэтическом идиолекте М. Цветаевой», *Поэтика и стилистика*, 1988–1990, Москва: Наука.

Jolanta Vaskelienė

Tikriniai žodžiai – kontekstų ženklai (Jurgos Ivanauskaitės *Odė džiaugsmui*)

S a n t r a u k a

Pagrindiniai žodžiai: *tikrinis žodis, kontekstas, antroponimas, mitonimas, toponimas.*

Tikriniai žodžiai, arba *vardai*, – tai žodžiai arba žodžių junginiai, tik įvardijantys atskirus objektus, bet nenurodantys jų ypatybių, t. y. neišreiškiantys sąvokos. Jais daiktas tiesiog išskiriamas iš kitų tos klasės daiktų – asmenų, geografinių objektų, vietų ir pan. Tikriniai žodžiai dažniausiai skiriami į dvi grupes: gyvių vardus (antroponimai, zoonimai, mitonimai) ir negyvųjų objektų vardus (toponimai, hidronimai etc.).

Tikriniai žodžiai neretai pasižymi ekspresijos galimybėmis ir yra svarbūs meninio teksto elementai. Šiame straipsnyje tyrinėjama, kokių kontekstų ženklai yra rašytojos ir dailininkės Jurgos Ivanauskaitės eilėraščių knygoje *Odė džiaugsmui* pavartoti tikriniai žodžiai. Knygoje rasta 120 tikrinių žodžių: 54 gyvių vardai (27 antroponimai ir 27 mitonimai), 66 negyvųjų objektų vardai (39 toponimai, 11 kūrinių pavadinimų etc.). Ištyrus tikrinių žodžių vartoseną galima konstatuoti, kad jie skaitytoją nuveda į įvairius tekstus supančius kontekstus. Pirmiausia reikia pasakyti, kad pati autorė (ir lyrinis subjektas) buvo žodžio menui, o ypač dailei neabejinga pasaulio pilietė. Tikrinių žodžių vartoseną rodo itin stiprų (dėl suprantamų eilėraščių kūrimo aplinkybių) *religinį* kontekstą. Sunku pasakyti, kuri – katalikybė ar Rytų religija / religijos – yra svarbesnė. Matyti, kad ypač mirties akivaizdoje žmogaus širdyje telpa viskas. Vis dėlto kai kurie tekstai rodo, kad skausmingiausiomis akimirkomis kreipiamasi į Jėzų, Mariją ir Angelą Sargą.

Jolanta Vaskelienė

Proper Names as Context Signs (in the novel *Odė džiaugsmui* by Jurga Ivanauskaitė)

S u m m a r y

Keywords: *proper noun, context, anthroponym, mythonym, toponym.*

Proper nouns or names are words or word units nominating certain objects without referring to their peculiarities, i.e. they do not denote a concept. Proper nouns are used to distinguish an entity from other entities of the same class – people, geographical objects, places and so on. Proper nouns most often are divided into two groups: names of living beings (anthroponyms, zoonyms, mythonyms) and names of objects (toponyms, hydro-nyms, etc.).

Proper nouns often demonstrate possibilities of expressiveness and are important elements in the texts of poetry. The aim of the present paper is to analyze the contexts with

the proper names used in the poetry book *Odė džiaugsmui* by Jurga Ivanauskaitė, a writer and artist. 120 proper names – 54 names of living beings (27 anthroponyms and 27 mythonyms) and 66 names of objects (39 toponyms, 11 names of works of literature, etc) were found in the book. The analysis of the usage of the proper names shows that they take the reader to various contexts. First of all, it should be mentioned that the lyrical subject (the author herself) was a world citizen not indifferent to the art of words and especially to the fine arts. The usage of the proper names shows especially strong religious context (due to the obvious circumstances of writing the book). It is hard to tell which religion – Catholicism or an eastern religion / religions – is of greater importance. It is clear that in the presence of death, the human heart is full of everything. However, some texts show that in the most painful moments Jesus, Mary and Angel are addressed most often.

J o l a n t a V A S K E L I E N Ė
Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[v.jolanta@splius.lt]